

TONY POLLARD (ED.)

CULLODEN

The History and Archaeology of the Last Clan Battle

(*Pen & Sword, Barnsley, 2009. 278 o.*)

2009-ben, Barnsleyben (South Yorkshire, Anglia) jelent meg az 1745–1746. évi jakobita felkelés legjelentősebb összecsapásának újabb hadtörténeti és régészeti kutatásainak szintézisét adó tanulmánykötete, a *Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle* címmel. A tíz tanulmányt tartalmazó kötetet a tartalomjegyzék, a képjegyzék és Tony Pollard régész (Glasgow University Archaeological Research Division) előszava nyitja meg, s a lábjegyzet-apparátus és a tárgymutató zárja.

Az 1746. évi cullodeni összecsapás kutatása a XIX. században vette kezdetét. A jakobita háborúkkal, illetve a Cullodennél (Skócia) vívott csatával kapcsolatban jelentős számú publikáció látott már napvilágot. (Példaként Michael Barthorp 1982-ben megjelentett *The Jacobite Rebellions 1689–1745* címet viselő munkáját, vagy John Prebble 1962-ben kiadott *Culloden* című monográfiáját említhetjük.) A jakobita háborúk meghatározó politikai, hadtörténeti eseményei voltak Anglia, illetve Nagy-Britannia a Stuart-trónfosztást követő időszakának. 1688-ban, II. (Stuart) Jakab trónfosztását követően a Stuartok férfiági leszármazottjait kizárták az angol trón várományosai közül, és a család katolikus ága franciaországi száműzetésre kényszerült, 1714-ben, Stuart Anna halálát követően, a brit trónt a Hannover-házból származó I. György foglalhatta el. A katolikus Stuartok visszatérése érdekében 1689-ben, 1715-ben, 1719-ben és 1745-ben robant ki jakobita felkelés. Az 1746. április 16-án, Cullodennél vívott csatában egy, a Cumberland hercege vezette 8 ezer fős brit sereg csapott össze a jakobita felkelők megközelítőleg 7 000 főt számláló, francia és ír katonasággal megerősített hadseregével. Az ütközet a királyi sereg fényes győzelmével ért véget: míg a britek 50 embert veszítettek a csataterén, addig a Stuart-párti felkelők soraiból 1500 ember esett el, továbbá 154 skót és 222 francia katona került fogságba.

Tony Pollard tanszékvezető régész az előszóban kihangsúlyozza, hogy a nagy-britanniai

csataterkutatás történetében egyedülálló tudományos vállalkozás eredménye a cullodeni csatater komplex kutatását összegző kötet. A kutatásban az írott és a képi források alapján elvégzett had- és politikátörténeti kutatómunka mellett a hadtörténeti régészet is jelentős szerepet kapott. Az 1980-as, 1990-es években a gyors módszertani fejlődésnek induló hadirégészet a történelem- és a régészettudomány határán elhelyezkedő, a militaria gyűjtésén lényegesen túlmutató tudományággá vált. A John Schofield 2005-ben, Londonban megjelent *Combat Archaeology* című monográfiájában olvasható meghatározás szerint a hadtörténeti régészet a háború anyagi kultúrájának (material culture of war) vizsgálata révén mindig meghatározott (had)történeti kérdésekre keresi a választ a kutatás egy segédtudományaként. (A cullodeni ütközet nem egyedülálló példa a jakobita háborúk összecsapásainak régészeti kutatására. Tony Pollard és Neil Oliver a jakobita háborúk egy jelentős csatájának helyszínét, az 1689. évi killiecrankieki csatater kutatását is elvégezte a Cullodennél alkalmazott régészeti módszerek felhasználásával.) A kötet első tanulmányaként az 1745–1746. évi „klánháború” előzményeit és lefolyását Christopher Duffy hadtörténész tömör munkája ismerteti. Duffy tanulmánya meglehetősen kevés irodalmi hivatkozással rendelkezik, a lábjegyzet-apparátusból sajnálatos módon hiányoznak a jelentős esemény- és politikátörténeti munkák. Az olvasó Stuart Reid helytörténész két tanulmánya révén ismerheti meg a csatában megütőköz heterogén összetételű (a skót, francia, ír, angol és walesi katonákat felsorakoztató) jakobita sereg és a királyi regiment létszámát és felépítését. A szerző az elemző munkában az írott források (Cumberland hercegének 1746. április 16-án írt jelentése vagy a „Guildhall List”) mellett korabeli vázlatrajzokat is felhasznál. David Blackmore hadtörténész (illetve a királyi haderő katonája) Reid két művét követő munkájában a („klasszikus” lovasságból, dragonyosokból és huszárokból álló) királyi lovasság és a döntően irreguláris alapokon meg-

szerveződő jakobita lovasság kérdéskörével és a lovasság csatában betöltött szerepével foglalkozik. A szerző forráshasználatára jellemző, hogy egyes esetekben nem az eredeti levéltári forrásokra, hanem csupán az adott forrásrészleteket közlő feldolgozó munkákra hivatkozik a lábjegyzetekben. Blackmore munkája után ismét Reid egy tanulmánya olvasható a könyvben, amelyben a szerző az összecsapás eseménysorát ismerteti. A csata eseményeinek szemléltetését hat magyarító feliratokkal ellátott vázlatrajz segíti. A kötetben olvasható harmadik Reid-tanulmány irodalomjegyzékének követhetőségét némileg nehézkessé teszi, hogy az irodalmi hivatkozásokat a tanulmánykötetben korábban szereplő munkáinak lábjegyzetei alapján lehet csak feloldani.

Az írott források vizsgálata mellett a csatáról megőrződött képi ábrázolások kutatása is nagy szerepet kap a kötetben: Robert C. Woosnam-Savage művészettörténész a cullodeni összecsapásról fennmaradt képi ábrázolásokat elemzi forráskritikai szempontok alapján. (A jakobita háborúk egyik legjelentősebb összecsapásának több képi forrása Peter Anderson 1920-ban Stirlingben kiadott *Culloden: The Story of the Battle* című könyvében, illetve a Donald G. Moir által szerkesztett, 1983-ban Edinburghban megjelent *The Early Maps of Scotland to 1850* című kötetben került közlésre.) Woosnam-Savage különös hangsúlyt fektet 7–8 primer forrásként értékelhető, a királyi vagy jakobita oldalon a csatában részt vevő katonák, mérnökök alkotásainak elemzésére. Jeffrey Stephen történész (University of Strathclyde) tanulmányában a jakobita oldal történeti kútfőit tekinti át. A csatáról beszámoló, illetve az eseményeket magyarító XVIII. századi híradások jelentős részét a Hannover-ház vagy a királyi hadsereg felé tanúsított lojalitás kinyilvánítása határozta meg, ezért különösen nagy jelentősége van a jakobita oldalhoz tartozó személyek tollaiból íródott leveleknek, híradásoknak, visszaemlékezéseknek. A szerző főleg Robert Forbes püspöknek *The Lyon in Mourning, or a Collection of Speeches, Letters, Journals, etc. Relative to the Affaires of Prince Charles Edward Stuart* címen 1895–1896-ban közölt forrásgyűjteményét használta fel munkájában. Elspeth Masson főiskolai történelemtanár (Crieff High School, Perthshire) és Jill Harden régész (National Trust for Scotland) közös tanulmányban adja közre a cullodeni csatátér utótörténetét. Részletesen

elemzik a csatátér környezetének XVIII–XIX. századi tájhasznosítási metódusait, illetve a csatátérnek a nemzeti romantika korában betöltött szerepét. A tanulmány ismerteti az 1931-ben megalapuló, National Trust of Scotland, a csatátér természeti és történelmi értékeinek megőrzésére irányuló törekvéseit.

A cullodeni csatátér mint történeti táj megővésének igénye nem nevezhető egyedülálló törekvésnek napjainkban, hiszen számos amerikai és európai csatátér védelmét nemzeti parkok és tudományos kutatóintézetek karolták fel az állami jogalkotás mellett. A csatateret napjainkban igen változatos szerepkört töltenek be. Mark Piekarz a 2007-ben, a *Battlefield Tourism* című tanulmánykötetben megjelent *It's Just a Bloody Field! Approaches, Opportunities and Dilemmas of Interpreting English Battlefields* címet viselő munkájában részletesen elemezte a történelmi csatateret modernkori, összetett „funkcióit” (az összecsapásban elhunyt felek, nemzetek katonáinak való emlékéllítés, a csatátér környezetébe tartozó természeti értékek és a történeti múlt épített elemeinek védelme, az oktatást elősegítő és turisztikai szerepkör). A csatátér archeológiai kutatását Tony Pollard munkája ismerteti. A cullodeni összecsapás helyszínének modernkori régészeti kutatása a Glasgow University vezetésével vette kezdetét. A terepvizsgálatokat Tony Pollard és Neil Oliver irányította, kutatási eredményeiket a *Two Men in a Trench* című, brit csatateret bemutató tévésorozatban, illetve a 2002-ben megjelent, a tévésorozattal azonos címet viselő kötetben közzölték. A 2005. évi régészeti kutatásokra a csatátér, fémkereső-műszeres terepbejárások, geofizikai felmérések és feltárások révén került sor: az ásató régészek geofizikai felmérést és feltárást folytattak a csatátér több fontos topográfiai pontján. A fémkereső-műszeres kutatás a csatátér központi térségének 440×80 méteres területén zajlott, a terepbejárás során számos lelet (puska-, pisztoly-, kartácsgolyók, gránáttörédek, puskaalkatrész, szurony, gombok, érmék) látott napvilágot. A szerző sajnálatos módon, a csatátér kutatása során talált jelentősebb leletek leírását tartalmazó jegyzéket nem illesztett munkájához. A kötet záró tanulmányát Daniel Szechi egyetemi tanár (University of Manchester) adja, munkájában bemutatja a korszak nagy európai háborúinak külpolitikai összefüggéseit és a korabeli Nagy-Britannia korabeli belpolitikai válságjelenségeit.

A cullodeni összecsapással kapcsolatos számos hadtörténeti kérdés a csata kivételes forrásadottságainak köszönhetően, már az írott és képi forrásközpontú kutatások révén jelentős eredményekkel vizsgálható volt. A régészeti megfigyelések elsősorban a korabeli táj főbb elemeinek lokalizálására és a különböző hadrendek vonalaival kapcsolatos korábbi megállapítások kiigazítására irányult. A régészeti kutatások eredményei döntően nem formálták át a cullodeni csatával kapcsolatos (had)történeti megállapításokat, inkább csak tovább árnyalták azokat. A tanulmánykötet lábjegyzet-apparátusa kapcsán mindenképpen

meg kell jegyeznünk, hogy az kisebb következtelenségekkel rendelkezik, ez azonban nem csökkenti a munka tudományos értékét. A kötet szemléletes példákat nyújt a csatatér régészet komplex, írott, képi és régészeti forrásokra épülő kutatási módszertani jellegzetességeire. A munka a cullodeni csatatér példáján keresztül hívja fel a figyelmet arra, hogy egy csatatér folyamatosan pusztuló régészeti lelőhely-mivolttal rendelkező, az egyetemes, illetve nemzeti történelmi múlt szempontjából fontos történeti tájat képez.

Polgár Balázs

TÓTH FERENC

UN DIPLOMATE MILITAIRE FRANÇAIS EN EUROPE ORIENTALE À LA FIN DE L'ANCIEN RÉGIME. FRANÇOIS DE TOTT (1733–1793)

(Editions Isis, Istanbul, 2011. 290 o.)

A nemrégiben az isztambuli *Éditions Isis* kiadásában megjelent életrajzi munka egy magyar származású francia katonatiszt és diplomata, François de Tott pályáját mutatja be és ugyanakkor szakavatott módon vezeti be az olvasót a francia diplomácia azon kevésbé ismert kapcsolatrendszerébe, amelyet I. Ferenc király kora óta az Oszmán Birodalommal fenntartott, a Habsburg Birodalommal, illetve az Oroszországgal szembeni szövetség fontos részeként.

François baron de Tott, más néven Tóth Ferenc báró élete emlékiratainak hajdani sikerre ellenére mindig is az újkori diplomáciatörténet rejtélyes, homályos fejezete volt. Egyrészt életpályája már zsenge ifjúságától kezdve a korabeli titkos diplomácia keretein belül formálódott. Másrészt mint korának több hasonló kozmopolita történelmi egyénisége, a nemzeti történetírások mostohagyermekévé vált. Emiatt még a hiteles életrajzhoz szükséges történeti források feldolgozása sem történt meg. Egyébként pedig az utókor igen változatos és gyakran anakronikus képet őriz róla. Egyszer mint gátlástalan sarlatán, máskor pedig mint felvilágosult filozófus jelenik meg. A gyarmatosítást hirdető eszméit is gyakran bírálják, nem beszélve arról a hálátlan történelmi szerepéről, amelyet a hanyatló Oszmán Birodalom védelmében játszott. Édesapja, Tóth

András a Rákóczi-szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült és így jutott el Franciaországba.

François de Tott 1733. augusztus 17-én született a franciaországi La Ferté sous Jouarre mellett található Chamigny községben. Édesanyja, Marie Ernestine de Pesselier egy helyi nemesi családból származott, melynek legismertebb tagja, Charles-Étienne de Pesselier (1712–1763) közigazdász és író volt. A csupán kilenc éves François 1742-ben lépett be kornétásként a francia Bercsényi huszárezredbe. Részt vett az osztrák örökösödési háború hadjárataiban, és a lawfeldi csatában megsebesült. A fiatal huszártiszt ígéretes képességeinek köszönhetően a francia kormány apjával együtt Konstantinápolyba küldi, hogy megtanulja a török nyelvet és megismerje az ország szokásait. A konstantinápoly-pérai tolmácsképző iskola (école des jeunes de langue) 1669 óta létezett és a francia diplomácia számos neves tolmácsdinasztiája és orientalistája, tudósa szerezte meg itt nyelvtudását. A fiatal de Tott is itt készülődött folytatni apja pályáját, valamint szolgálni a franciaországi és a törökországi magyar emigrációk érdekét. E tanulóévek alapvetően meghatározták a fiatal diplomata későbbi karrierjét. Élményeit emlékiratai első könyvében örököltette meg. Tanulóévei után